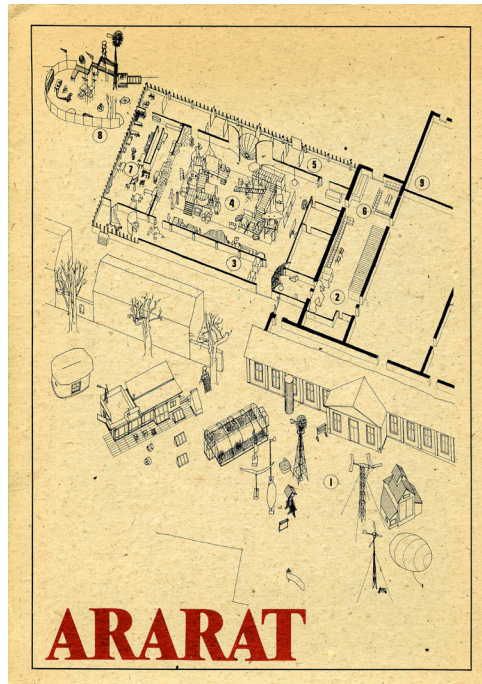

VISION, ANALYS, MANIFESTATION

Varje fördjupad tanke ger kunskap som lämnar avtryck. All kunskap bygger vidare på tidigare kunskaper. Ställ dig frågan vad är meningsfull kunskap? Är den bara till för dig? Vad är det som får dig att känna dig värdefull för andra?

Vad är det som händer när du skapar sammanhang, engagemang och inre motivation? Dessa tre förutsättningar har jag upplevt som de viktigaste drivkrafterna i mitt liv. De har fått mig att känna att jag har ett syfte. Jag blev en del av ett större sammanhang. Det har gett mig en känsla av mening, inte bara för mig. Jag har i dessa processer börjat förstå mig på ... mig själv.

Jag har ibland känt tillfredsställelse och andra gånger frustration.

Jag har upptäckt mönster och samband till hur jag har blivit som person.

Jag har hela livet försökt göra mig begriplig ... åtminstone för mig själv.

Det har fått mig att ta ansvar för mina handlingar, mina beslut och försöka förstå de långsiktiga konsekvenserna från den roll eller uppgift jag haft.

Det är inget fel att ha ett moraliskt praktiskt ansvar och handla efter vad som är rätt ... när du förstår helheten av din betydelse för andra.

"Tänka fritt är stort, men tänka rätt är större." (Thomas Thorild 1759–1808)

Det första du såg när du tittade in mot slutet av korridoren som ledde in till det "det stora vita havet" med *ARARAT-utställningen* var en bergvägg. Den såg ut som om den var inklämd eller som om man byggt museet runt en klippa. Eller som om man helt enkelt hade sparat en del av berget.

"Stenväggen växte fram" från urberget och upp till innertaket och breddade ut sig åt sidorna.

Den var svart med insprängda grå nyanser. På håll såg det ut som ett naturtroget bergsmassiv. Kom man riktigt nära såg man att det var helt täckt med korta svarta och grå strån. Tog man på ytan kändes det som om man smekte sammet. Innan jag fortsätter vill skriva några hyllningsord till en trofast vän i detta sammanhang. Det är han värd.

Heinrich (Heinz) Müllner (1942–2012) hade hjälpt mig med att bygga detta glasfiberberg och det var också han som kunde hantera sprututrustningen.

Heinz var en av de vänligaste personer jag fått lära känna. Alltid hjälpsam och konstruktiv. Han gick bort alldeles för tidigt i cancer.

Han arbetade, oftast med andras arbeten, utan att vilja ta åt sig någon ära eller att "stå vägen för verket eller uppdragsgivaren".

Han var biträdande professor vid Kungliga Konsthögskolans skulpturverkstad. Han var där alltid tillgänglig för studenterna. Det fanns inget konstnärligt eller tekniskt problem som han inte, med lika stora delar entusiasm och tålmodighet, gav sig i kast med för att lösa tillsammans med studenter eller med mig. Heinz älskade verkligen sitt arbete både som lärare och i kontakten med studenterna. Han har lämnat ett stort tomrum efter sig – det är ett som är säkert. Jag kan inte bara fortsätta här utan att försöka lyfta fram honom ur skuggorna.

"Att minnas är en handling".

Strax efter det att han dött gjordes det en minnesutställning på Konstakademin. I en av salarna presenterades hans sista projekt en stor skulptur. "Flyer". Den hade bara hunnit att bli halvfärdig.

För mig var den ett självporträtt.

Han hade gjort skulpturen som en bild av sig själv och ville att den skulle stå ointagligt fyra meter upp i luften.

På en imponerande sockel ville han placera den; ett fundament vanligen ämnat för kungar eller vetenskapsmän. Där står han nu, på ett ben, och håller en lång glasskiva, i formen av en vinge, ovanför sitt huvud.

Hans kropp verkar i ena stunden gå under av trycket från glasskivan, i nästa ögonblick

är det som om han försöker tränga sig genom den och i ett annat som om han är på gång att flyga åstad med glasvingen.

Bra konst ger, enligt mig, inga definitiva svar. Den bara bjuder in oss till personliga iakttagelser. Oavsett hur man tolkar Heinz skulptur, så vet jag att han under hela sin sjukdomstid så funderade på hur man kunde räkna ut tyngdkraften som vi står emot. Hur vi orkar motverka dess försök att pressa ner oss under ytan, i graven – mot jordens mitt, och vilken den mest uthålliga ställningen kunde vara – och hur länge han skulle stå emot denna inre tyngd.

Tacksamma elever till Heinz genomförde slutarbetet av hans påstående skulptur.

"Flyer" står nu som en permanent installation, i grön patinerad brons, på Malmens flygbas i Linköping – ett väl valt ställe, som en gång var platsen för en flygskola och luftens modiga pionjärer, de första, döds-

föraktande, flygarna som till exempel friherren *Carl Cederström* (1867–1918), Sveriges förste pilot.

"Allt som stiger upp faller ner ... annat består". Den som idag besöker monumentet över Heinz kommer att bli förvånad när man plötsligt ser att skulpturen – han själv – vänder upp mot vinden och lättar från jordelivet mot en obestämd destination.

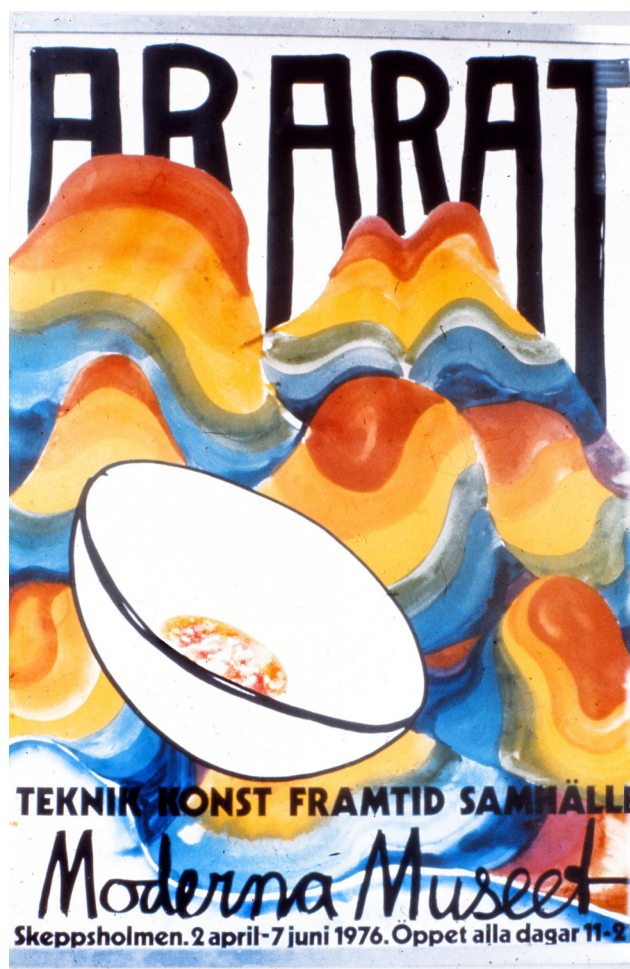
ARARAT-utställningen, på Moderna Museet 1976, var ett projekt som vuxit fram genom tre års förarbete, utan ett tydligt mål men med en vision; vår vision var att utställningen – manifestationen – skulle handla om *"den önskvärda framtiden"*. Den som vi själva kan vara med om att förverkliga. Den som inte bara tvingar utan uppmuntrar oss till att bli delaktiga, därför att vi har insett att vi har ett ansvar för våra handlingar.

Vi hade en tro om människan att hon skulle komma till sans när hon väl förstod sitt bästa och att detta var beroende av omvärldens välmående. Att sanningen för människan är hennes möjlighet att medveten leva i omsorg om Jorden och allt vad därpå är.

Den önskvärda framtiden, menade vi, skiljer sig från *"den logiska framtiden"* den som ser ut som en förlängning av det vi ser och upplever. Ett elände som bara blir mer elände. Föreställningen om att varje hot växer och blir allt större och mer allvarligt märktes i samtidsdebatten både då och i framtidsscenarierna.

Läget och levnadsvillkoren på jorden försämrades, därför menade vi, måste vi förändra vår *"destruktiva livsstil"* så att vårt sätt att leva inte försämrade förutsättningarna för framtida generationer att förverkliga sina potentialer och tog ifrån dem möjligheten att kunna leva *"minst lika gott"* som vi en gång gjort. Helst skulle de få det bättre.

Detta, menade vi, var inte bara ett *"svenskt problem"* utan vi måste se vår roll, vårt levnadsmönster, i *"ett globalt perspektiv och långsiktigt sammanhang"*.

Miljöfrågorna var lika obesvarade och angelägna då som de är idag. Idag kanske de är ännu mer alarmerande. Vi utgick från att människorna är och blir allt mer medvetna om att den nuvarande utvecklingen är djupt otillfredsställande och destruktiv i längden.

Vi var ursprungligen en arbetsgrupp om åtta personer med olika yrkesbakgrund och engagemang som gjorde gemensamma studieresor till konkreta framtidsprojekt runt om i världen.

Andra, inklusive mig, hade gjort enskilda studier inom miljöområdet som vi sedan presenterade inför varandra, diskuterade och analyserade.

Vi sökte samförstånd, "konsensus" med ett långsiktigt mål att bevara livskvaliteten på jorden.

Vi var många som började bli medvetna om att det fanns tekniska förutsättningar för att vårt samhälle bättre skulle kunna anpassas till de ekologiska systemen. Vi ville inte bli stillasittande och bevittna hur ett alltmer resurskrävande samhälle förlösade såväl de lokala som globala resurserna och samtidigt försämrade livsvillkoren för så många.

Vår vision handlade inte om Noaks ark som landade på berget ARARAT enligt den gammaltestamentliga berättelsen.

Det var inte den bibliska mytens återkomst, där syndafloden skulle befria oss från allt elände, så att mänskligheten skulle kunna börja om "på ny kula", utan ett konkret ställningstagande och en övertygad vilja att i grunden verka för en förändring.

Vi menade att "ingen kan göra allt men vi kan alla göra vår del". Förutsättnin-

gen för att vi skulle lyckas med vårt projekt var att vi delade på såväl kunskap som resurser – allt "för det gemensammas bästa". När vi "sär-skådade" ordet, det symboliska begreppet, ARARAT försökte vi hitta de komponenter som var och fortfarande är grunden för framgång; "förutseende, ansvarstagande, delaktighet och ömsesidigt beroende". Vi kallade det för "tvärvetenskapligt tänkande och skapande".

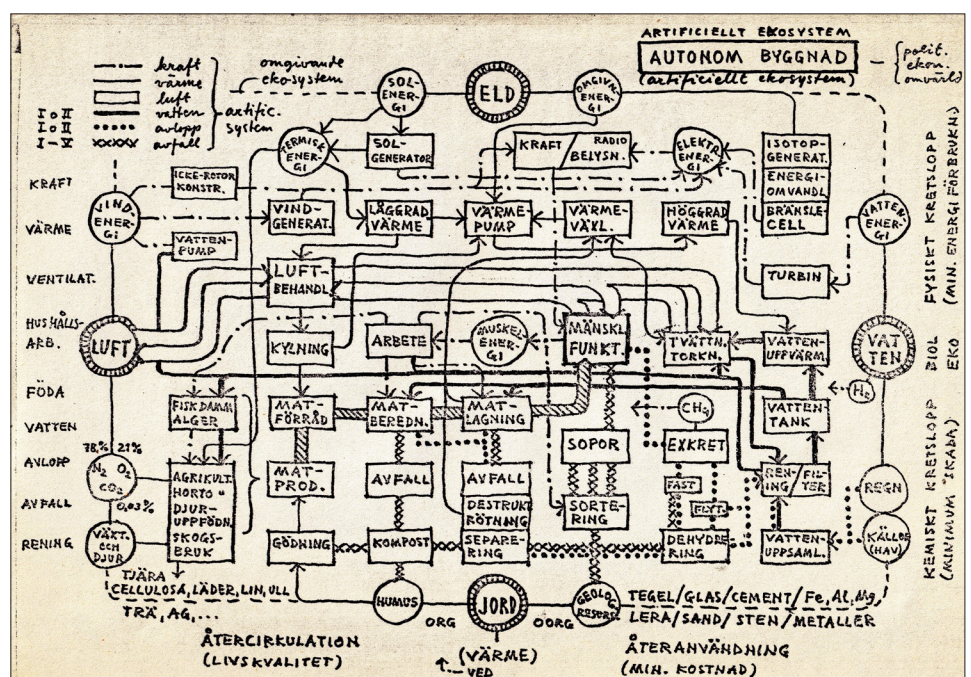
Vi kom fram till att A i ARARAT stod för "Alternative", R för "Research", A för "Architecture", R för "Resources", A för "Art" och slutligen T för "Technology".

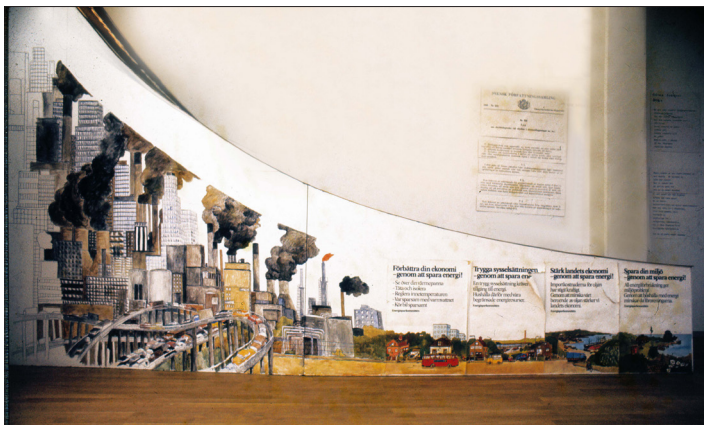
Med denna skiss som utgångspunkt och analys av läget i världen såg vi vår utställning som:

"ARARAT – en fråga om överlevnad".

De som har mer får mer och de som lever på gränsen till möjligheten att överleva får det allt sämre.

Detta känner alla till. Men en skiljelinje går mellan dem som endast konstaterar detta och dem som verkligen arbetar för en förändring. Vi ville försöka "illustrera", inte bara hur resursflödena går åt fel håll utan hur de istället kunde samverka med oss in i framtiden. Vi människor har moraliska ansvar.

Våra livliga diskussioner hade ett mål och det var att försöka beskriva hur *"framtida samhällen och verksamheter"* skulle kunna se ut; måste se ut. Samhällen som fungerar *"i balans med den omgivande naturen"* och som hämtar sin energi från de outtömliga källor som de ekologiska systemen erbjuder – från *"solen, vinden, vattnet och växandet"*.

Med detta som utgångspunkt kunde arbetsgruppen bli allt större (ett hundratal personer ingick volontärt i byggandet av utställningen) och allt fler ville delta i projektet och tillföra detta inte bara sina kunskaper utan också filosofiskt diskutera och konkret, fysiskt, delta i byggandet av en *"fullskalig demonstration med en mängd exempel på tillämpade teknologier i samverkan"* på Moderna Museets markområde på Skeppsholmen och i den nybyggda utställningsdelen vars största sal av oss döpts till det *"vita havet – där livbojen skulle finnas"*.

På vägen till förverkligandet av vår vision var det många som frågade: *"vad gör man när solen inte skiner, när vinden inte blåser och hur klarar man sig på vintern?"*

Sådana frågor, menade vi, var fel ställda. Det handlar i grund och botten om hur vi samordnar naturens energiflöden så att de samverkar ... och att detta måste göras i lokala sammanhang och även tillämpas i ett större globalt perspektiv.

Kan vi skicka ett brev, eller hämta vattenkraft från Norrland till Skåne, så kan vi leda energiströmmar från de platser som har bättre förutsättningar vid

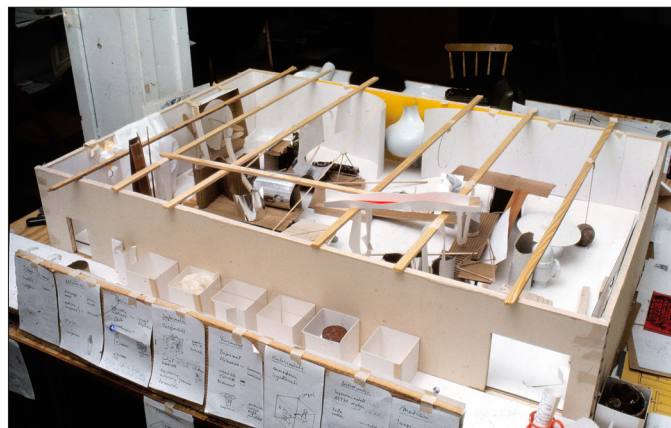
olika tillfällen, inte bara över dygnet utan över årstiderna, till dit, de platser och funktioner där de behövs.

Vi ville åskådliggöra, med konkreta och åskådliga exempel, vad som hände runt om i världen, vid den här tiden, inom det som kom att kallas för *"alternativ teknik"*.

Vi var fullt på det klara med att detta inte kunde bli en liten händelse utan att det måste bli en *"upplyftande och konkret upplevelse av möjligheter för alla"* – såväl vuxna, tekniker, lärare, vetenskapsmän, politiker, redan övertygade entusiaster inom många områden som motståndare till en alternativ livsstil, klimatförnekare, kärnkraftsförespråkare, bistandsarbetare, filosofer och naturligtvis för barn i alla åldrar.

Det var ändå slutligen för barnens framtid som vi ville visa att en förändring är möjlig och att vi tog deras framtid på fullaste allvar. Vi hade förstått vårt ansvar. Det var en uppmuntrande och positiv vision av framtiden vi ville förmedla och gestalta.

Vi var fullt medvetna om att inte bara mån-

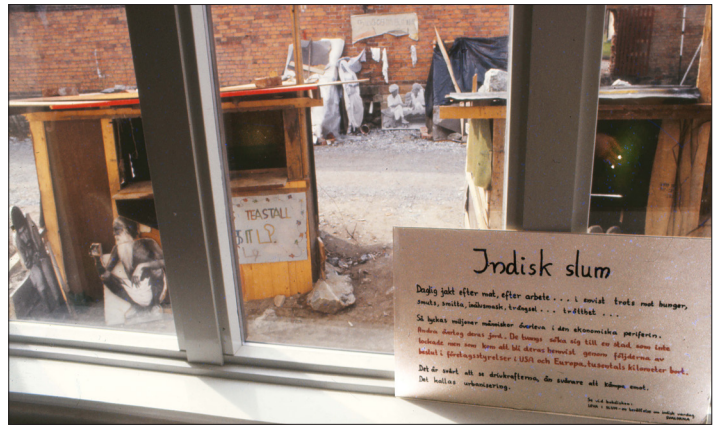
ga tekniska områden måste förklaras och att de övergripande politiska, sociala och ekonomiska frågorna som levnadsformer, överlevnad och global fördelning också måste synliggöras på ett pedagogiskt och ärligt sätt och att detta skulle komma att skapa uppslitande diskussioner om det rådande samhällets moral och etik, att påfrestande meningsutbyten om samhällets relationer mellan kapital och arbete skulle uppstå.

Detta skulle dock inte få hindra oss i vår ambition.

Men i grunden skulle vi alla komma överens om att vi måste överge den teknologi och livsstil vi har som föröder naturen. Vi ville påvisa alternativ till den snedvridna resurshanteringen, ge exempel på miljöanpassad arkitektur, nya rön inom forskningen och att de framtida teknologierna kan gestaltas trovärdigt och estetiskt.

Utställningen varade bara en sommar på Moderna Museet. Vi gjorde en mindre men överensstämmande version av den för *Venedig-biennalen* samma år. På helgerna hade vi en kö till utställningen som räckte nästan ända ner till Nationalmuseum. Det har beräknats att en kvarts miljon människor tog del av utställningen och då är inte publiken i Venedig medräknad. Detta var ingen utopi eller dröm – det var verkligheten i ett skarpt läge – och en fullt realistisk framtidsvision.

Vi ville försöka få utställningen att tala till

våra känslor lika mycket som till de tekniska möjligheter vi har i vårt samhälle. Att få besökarna att uppleva att de hör hemma i livet och att detta kräver en målinriktad vandring för att bara kunna finnas till.

Till ARARAT-utställningen var jag med om att formulera en politisk utgångspunkt.

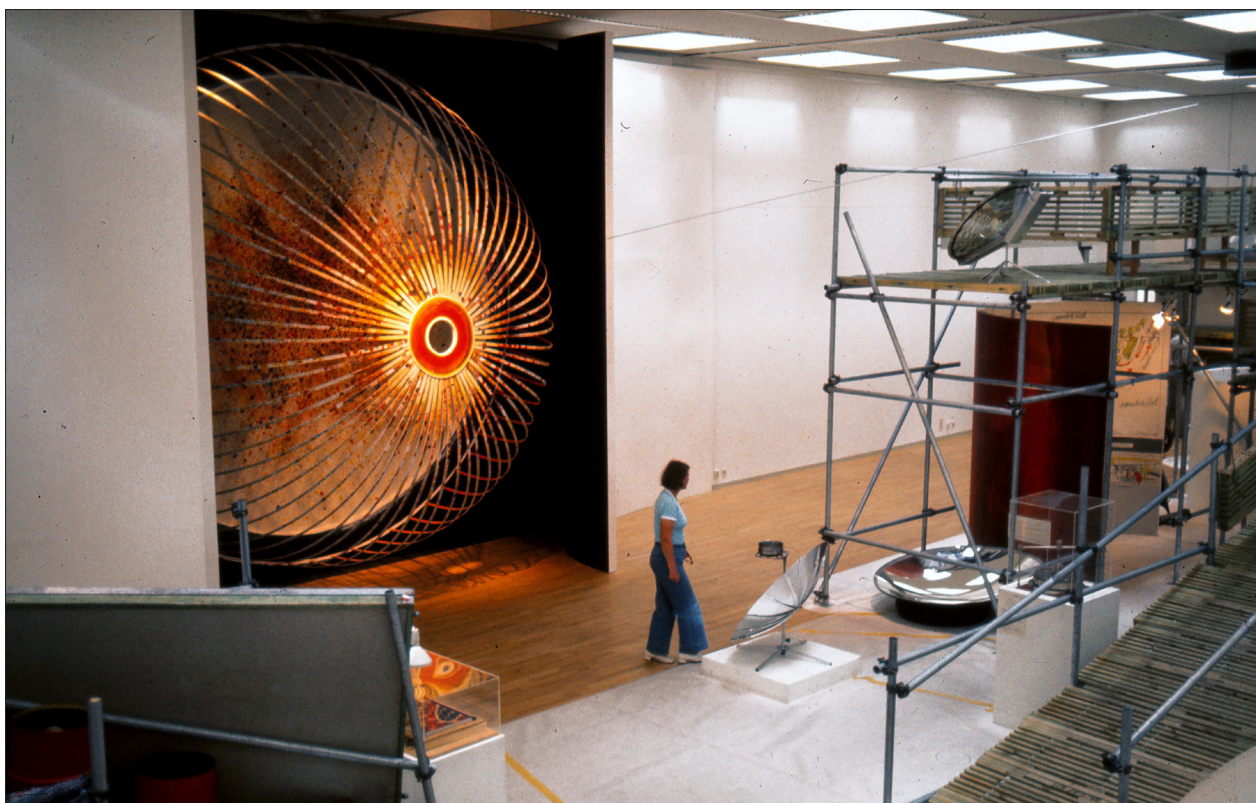
Vi menade att man inte kan avskilja miljöproblemen från de politiska värderingarnas konsekvenser som varit med om att skapa dem. Man kan säga att den skrevs för att våra exempel inte skulle vara orealistiska och stå utan social förankring och för att besökarna skulle ana och kunna utmana de krafter som varit drivande för att vi nu kommit att inse den negativt dramatiska verklighetsutvecklingen.

Vi såg inte och menade inte att man kunde skilja på miljö och politik, och att detta inte bara gällde i Sverige utan även globalt.

"Våra nuvarande sociala och kulturella företeelser är hierarkiskt bundna och kopplade till myten om obegränsad tillväxt genom industrialisering."

"Vi kan inte förändra vår teknologi utan att

förändra maktförhållandena i samhället. Därför måste den politiska innebörden i detta klargöras och utmanas. Det har blivit allt nödvändigare att bryta ned det rådande samhällets relationer mellan kapital och arbete, mellan förtryckare och förtryckta.

Vi måste också bryta ned barriärerna mellan tankearbetet, de abstrakta teorierna, och förverkligandet – se den konkreta handlingen som en nödvändighet. Vi måste bygga ett samhälle som återerövrar värdet av vårt arbete, återger arbetet ett meningsfullt innehåll för oss alla”.

”Idag utvecklas produktionskrafterna utifrån dels det enskilda kapitalets behov, dels utifrån

statens grundläggande uppgift att sörja för kapitalets långsiktiga överlevande. Följaktligen är många av de teknologier som idag används icke godtagbara i det nya samhället. Men vi måste redan nu bidra till utvecklandet av nya produktivkrafter och andra energiformer”.

”Människan är den första varelsen här på jorden som har intellektuell kapacitet att medvetet kunna förstå och se effekterna av sina handlingar i miljön.

Människan är dessutom intellektuellt rustad för att medvetet kunna begränsa sitt antal och leva i ett varaktigt jämviktsförhållande till allt annat liv.

Människan är tillräckligt utrustad för att uppfatta naturen och visa omsorg för omgivningens mångfald och brokighet”.

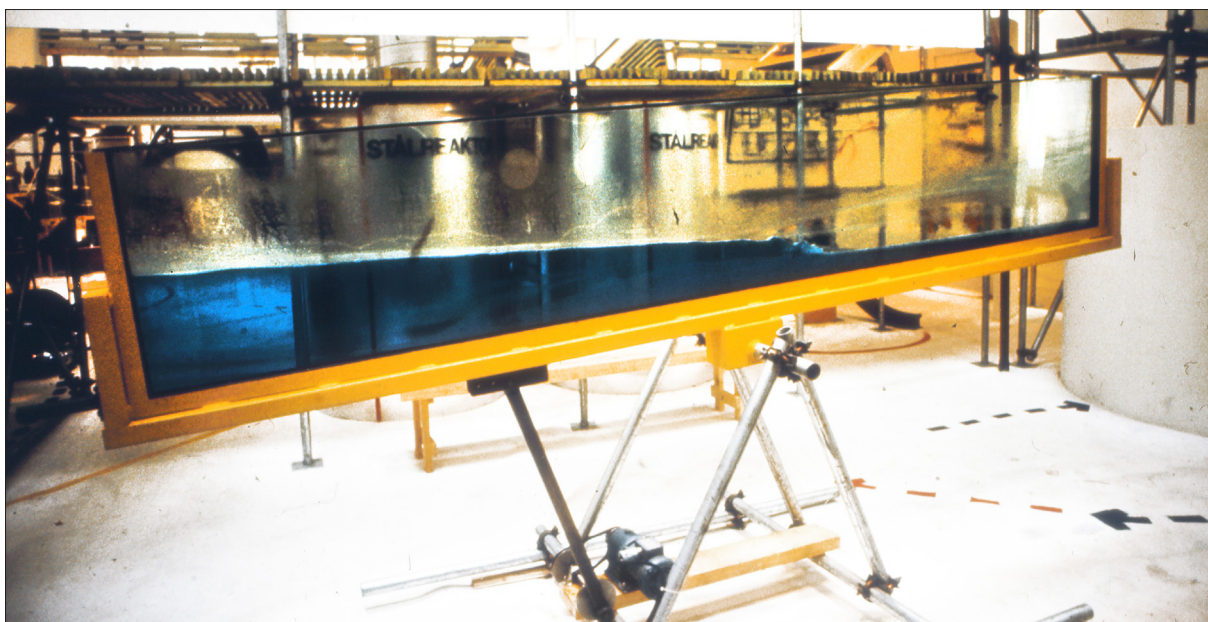
Naturens flöden skulle bli gripbara:
Den stora salen beskrev den antika iden av ett samhälle eller världen omgivet av fyra (grund) element.

besökaren följa de blå linjerna på golvet och uppleva hur stor betydelse var för hela samhällets och för jordens välbefinnande. Mänskan består till ca. 70 % av vatten och vår tillgång av sötvatten är begränsad och får inte förorenas.

Mitt emot solväggen fanns ”jordväggen”, som jag var ansvarig för. Där kunde man följa bruna linjer in i samhällsbygget, resurser som kom från jordens humusskikt till odlingar och hur kretsloppet måste slutas med hjälp av, bland annat, komposter- ing. Längs väggen hängde olika markprofil- er som beskrev hur tunt och bräckligt detta pågående humusskikt är som uppbär ALLT liv på jorden.

Besökarna kunde uppleva skogens betydelse inte bara för klimatet eller som byggmaterial utan de kunde på plats med hjälp av en slags "*kuvös med mätinstrument*" se hur ett träd faktiskt producerade syre över sig. Geologins och den gröna växtbiologins enorma variation och betydelse för allt le-

9

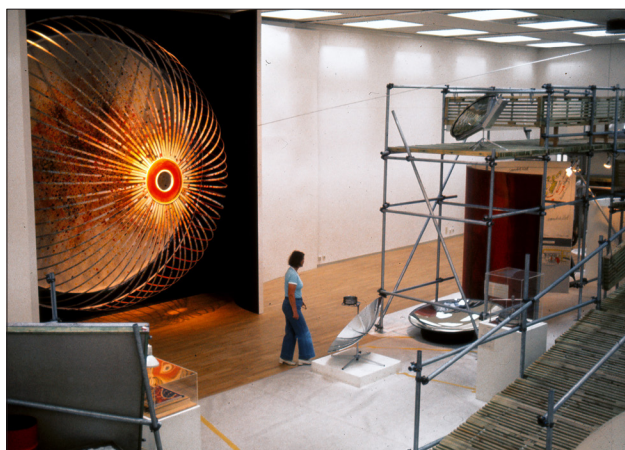
vande beskrevs.

Under ytan fanns de termiska energierna – jordvärme – som kunde tillvaratas. Stora illusoriska stenblock mitt på väggen beskrev alla mineralers ursprung och vibrerande metallskiva kunde man se sandpartiklar bilda olika mönster beroende på svängningstalet.

Mitt i rummet, med de "skissade" utställda teknologier som måste samverka, för att ett ekonomiskt och industriellt sammanhang med naturen skulle fungera långsiktigt fanns svarta och orangefärgade linjer som representerade industrins kretslopp.

Dessa fyra grundenergier, från var sida av salen, representerade världen omgiven av de så kallade "förnybara energiflödena".

Varför såg utställning ut som den gjorde?

Grundidén kom från professor *Hans Nordenström* (1927–2004) och den var han som lade upp de pedagogiska flödena som skulle bilda en helhet mellan; människa – teknologi – natur – människa.

Vi byggde upp utställningen som en samhällsmodell, med hjälp av ställningar och plan, med fullskaliga exempel och utplacerade redskap och material, som samverkade i de kretslopp som skulle uppstå där detta var möjligt? Gick det inte entydigt att åstadkomma skapade vi illustrationer som sökte avgörande och möjliga lösningar som skulle representera och tillvarata "grundenergiernas potentialer" och på så sätt visa hur det ansvarsfulla samhället hade många möjligheter att både ta tillvara och omvandla dessa energier på ett balanserat långsiktigt sätt.

Vi trodde inte att vi, inomhus, kunde konkurrera med verklighetens fulländade mångfald, utan vi valde att försöka illustrera ett *"alternativt samhällsbygge i ekologisk balans"* med hjälp av ett antal samverkande delobjekt som beskrev samhället som ett gemensamt system.

Med hjälp av funktionella exempel, med symboler och karaktäristiska sammanhang, med streck och pilar, tecknade – kopplade – vi förbindelser som slöt samman kretsloppen till en större helhet.

I verkligheten kan vi se och känna solen stråla. Vi kan ana och märka vindens rörelser i omgivningen. Vi kan höra vattnet porla och brusa och vi kan se vattnet bölja och strömma fram. Vi kan i ett andetag känna jordens närhet.

I *"vita havet på Moderna Museet"* kunde vi naturligtvis inte förmedla eller uppleva alla de möjligheter och manifestationer som dessa energiflöden skapade i de globala sammanhangen.

Vi ville presentera en utvecklad alternativ teknik, med en annan livsstil, som beskrev hur vi måste förhålla oss till jordens resurser och hur vi måste bearbeta material till produkter som inte inverkar skadligt på arbetarnas hälsa eller försämrade miljön för några – varken nu eller i framtiden. Detta hänsynstagande gällde inte bara människor utan även djur, insekter, växter och ting.

Vi kallade detta för en samverkan; *"med-människor"*, *"meddjur"*, *"medväxter"* och *"medting"* i nuet och i framtiden.

Vi beskrev det som om vi hade en *"ekosofi"* med mål att få oss att bli *"Sams med jorden"* – i ett försök att återupprätta den väsentliga dialogen med livet.

Jag kommer säkert att skriva om ekofilosofen *Arne Næss* i ett senare avsnitt. Han var mycket viktig för mig för att

förstå vår – min – roll i naturen och vad ett långsiktigt medvetet handlande och samverkande kan innebära. Inte bara för mig utan även för framtida generationers välmående.

Vi har idag utvecklat tekniker för att bearbeta jorden, utvinna dess råvaror och bearbeta dessa material till produkter och ämnen, som vi sedan har fört in i våra liv och samhällen utan att ha tagit ett fullständigt ansvar för dem.

Vi menade att man borde se och utveckla tekniker som i huvudsak är kopplade till de förnyelsebara energiflödena, som exempelvis solenergin, i stället för att, som nu, använda och förbränna den energi, kol och olja som genom årtusenden lagrats i jorden för att vårt livsrum, i vår biosfär för att den ska vara beboelig, och inte minst därför att dessa resurser eller depåer inte kommer att förnyas inom överskådlig tid.

Sammanfogningen av de kontinuerliga energiflödena är en förutsättning för ett samhälle i ekologisk balans.

Idag kan samtiden verka vara en serie åtskilda händelser, visserligen tätt följda av varandra, men det är ändå svårt att uppfatta livet som en fungerande helhet – både i tid och rum *"ett ömsesidigt varande"*.

När du står ute i skogsbrynet och ser ett bi *"leva sig samlande"* förbi dina fötter kan det vara svårt att uppfatta detta som någonting livsviktigt. För ditt liv. För dina barnbarns liv. Du kanske tittade på den enskilda företeelsen, men tänkte inte på att biet kanske var själva förutsättningen för att det överhuvudtaget skulle finnas en blomsteräng där du står eller går över.

Det är många till synes obetydliga skeenden som du kanske är ovetande om som krävs för att skapa ett stabilt klimat och utvecklingsbar miljö. Detta tillhandahåller naturen utan att vi egentligen förtjänar eller har betalat för det.

Nu har miljöbelastningen pågått så länge och kommit upp till alarmerande nivåer så att vi måste omfördela våra resurser och försöka återupprätta den ekologiska balansen som vi uppenbarligen har förstört.

När du sätter näsan mot en soluppvärmd maskros, som du ryckt upp med handen, kan denna händelse plötsligt kännas väldigt intensiv och nära.

Du förbinder dig med naturen, maskrosen och situationen på ett känslomässigt plan.

Du blåser kanske i maskrosbollen och fröna sprids för vinden.

Du anar och känner fascineras av att du har ett visst beroende av naturens möjligheter.

Naturen blev gripbar och kanske begriplig för dig.

Vår vision var att alla skulle i utställningen ges möjlighet att försöka att komma så nära denna verklighet som de bara kunde. Att ge besökarna denna *"aha-upplevelse"* som beskrev en ansvarsfull delaktighet genom att de själva kunde följa sina projicerade energiflöden och på sätt möta de *"medtekniker"* och *"medfunktioner"* som fanns till deras förfogande och få dem att uppfatta dessa som om dessa ingick i deras ämnesomsättning med naturen och framtiden.

Vi ville skapa världen som en sådan sinnebild – som spegling av dem själva. Genom hela utställningen skulle man känna människans närvaro.

Energikretsloppet:

Vi diskuterade länge hur vi skulle kunna beskriva en ekologisk helhetssyn av människans alla aktiviteter. Hur vi skulle kunna beskriva konsekvenserna av hennes handlingar och gärningar på ett nytt *"medskapande sätt"*. När vi i vanliga fall väljer något att ingå i våra liv, från till exempel, ett snabbköp, bortsett från priset, så väljer vi de produkter, varor som för stunden kan tillfredsställa våra önskningar. Smaken och designen, idén och användbarheten brukar avgöra valet av vara. Valet ställs sällan i relation till någon helhetssyn på världen.

Vi tar sällan reda på vad som fanns innan produkten skapades – och vad det egentliga behovet var. Detta ville vi förändra. Vid den här tiden (1976) fanns inte ämnet ekologi i skolorna, det kunde heta naturkunskap eller biologi istället. Ekologi är *"den tvärvetenskapliga läran om de levande organismernas samverkan och ömsesidiga beroendeskaper i en specifik biotop, med såväl organiska som oorganiska företeelser"*. Detta räckte inte menade vi.

Ekologin som sådan tar inte ställning till om det är bra eller dåligt med kvicksilver i gäddan som vi äter därför att läran som sådan inte innehåller några värderingar. Ekologin konstaterar och beskriver hur det finns kvicksilver i gäddan. Ekosofin däremot gör oss delaktiga och öppna för en förändring med en visdom.

För att nå dit måste vi förstå vilka energier och råvaror som gick åt för att göra den specifika produkten eller tjänsten? Vilka blev effekterna på miljön? Vilka blev konsekvenserna för arbetarna? Vi kan i längden inte bara se på produkten, om varan passar oss för tillfället, om den är skön att hålla i, om den förknippas det intryck som utlovats i reklamen, om den är billig nog. Om den medförde status och om vi verkligen behövde

den? Vi tar sällan reda på vad som händer med varorna efter det vi använt dem och ska kasta dem eller försöka bli kvitt resterna. Det ville vi ändra på.

Vad gör vi med dessa produkter när de inte längre motsvarar våra förväntningar, då de blivit konsumerade, förbrukade, kasserade och slängs?

Vi måste, ville utställningen hävda, ta ett

helhetsansvar för våra konsumtionsmönster. Vi måste ställa de besvärliga frågorna,

eftersom svaren kommer att beskriva såväl din personliga karaktär som den solidaritet du har med framtidens människor.

Vart tog varorna vägen? Vem hade ansvaret för dem när de blivit sopor? Vilka blev effekterna av dem i miljön? Vem fick betala de egentliga kostnaderna för varan? Vi tar sällan reda på konsekvenserna innan vi väljer vara. Detta ville vi ändra på.

Vi visste att vi delvis fick betala med skattemedel och avgifter för att minska de negativa effekterna och att vi i framtiden måste upprätta fonder för att kunna återställa miljön. Kanske hade sjön eller vattendraget blivit så försurat eller förgiftat genom rökutsläppen och avfallshanteringen att de höll på att bli dö. Om vi sedermera fick veta att arbetarna blivit sjuka av arbetsprocesserna skulle vi fortsätta att köpa dessa produkter då? Detta var oansvarigt, menade vi. Den stress, de allergier, kanske den cancer

de fått från arbetsmiljön var inte rimlig eller försvarbar. Vi visste att vi kunde betala skatter och sjukvårdsavgifter för att försöka restaurera arbetarnas hälsa och bevara vår hälsa, men att detta inte var lösningen.

Utställningen ville med full kraft visa att det finns en "förhistoria" och en "efterhistoria" kring varje vara. Dessa hörde ihop med bedömningen av varan eller tjänsten. Dessa frågeställningar, som syftar till att ta reda på förutsättningarna och konsekvenserna runt varje vara, borde vara självklara när vi ifrågasatte

varans berättigande. Vad skall produceras? Varför? Är det egentligen något vi behöver? Hur skall det ske och för vem? Vilka är effekterna? Dessa scenarier och analysmetoder ville vi förmedla till besökarna av utställningen.

Men, menade en del, det är väl inte användarens uppgift att ta reda på konsekvenserna av varan, det som gäller efter användandet, utan detta borde vara företagets skyldighet att redovisa, att den inte försämrar förutsättningarna för andra att leva i miljön, eller fräntar framtida generationer deras möjlighet att utnyttja eller leva av miljön. Producentansvar! Helhetsbilden av varans produktion, både före och efter de "egentliga kostnaderna" borde ingå som självklara aspekter när vi avgör en produkts giltighet och försvarbarhet.

Vad menas med en förorening?

Vi vet av erfarenhet att inga produkter eller varor är eviga och bestående. Varorna förbrukas, förslits och kastas. Vi kallar det för skräp, sopor, skit, föroreningar.

Men vad är en förorening egentligen? Några har försökt definiera förorening som en naturresurs på fel plats.

Vad som är fel plats bedöms utifrån fakta, normer och värderingar, och från våra teorier.

Det antyder iallafall att materialet eller resterna från denna skulle kunna användas på ett annat sätt integreras i naturens kretslopp på alternativt men nödvändigt.

En annan definition som vi förde fram i utställningen var att *"en förorening är resultatet av ett ingrepp som människan har gjort i naturen på ett icke eko-logiskt försvarbart sätt"*.

Eller att en förorening är resultatet av en produktionsprocess där *"en del av resultatet inte är lönsamt"* och då måste kostnaden synliggöras.

Eller påståendet att en förorening är *"någons vinst"* – därför att tillverkaren aldrig betalade för hela kostnaden för produktens livscykel, och att det blev användaren eller miljön fick betala konsekvenserna.

Vi drev tesen att *"en förorening är resultatet av en produktionsprocess där resultatet inte varit lönsamt"*.

Att *"en förorening är någons oskäligen vinst"* – därför att tillverkaren aldrig betalade hela kostnaden och det användaren eller miljön som fick betala konsekvenserna. Kostnaden hamnade på någon annans bord.

Vad förorening än är, så visste vi att det var *"resultatet från aktiviteter som är i obalans med andra samverkande faktorer, och att effekterna var osolidariska handlingar, både mot människor, växter, djur och miljön"*.

Vi ville visa hur ett framtida sam-

hälle i ekologisk balans kunde utvecklas.

Vi slog i utställningen fast att detta kräver en attitydförändring, en förändring av hela vår mentalitet och att detta i grunden var en upplysningsfråga.

Denna krävde inte bara en förändring i grundskoleutbildningen utan den måste ske på alla plan och genomgå strukturförändringar, maktförändringar och ge fri tillgång till opartisk information. Dessa processer betingade varandra.

Vi behövde framkalla ett intresse hos alla människor att försöka se sin mentala kapacitet och därifrån skapa sig en helhetssyn på världen, mänskligheten och framtiden.

Vi behövde en förståelse för det historiska ansvar som vi tagit på oss, även omedvetet, och se våra handlingar oavsett ålder eller status i samhället i ett långsiktigt perspektiv. Detta var speciellt viktigt när vi förstätt

att vårt *"välstånd"* i grunden och över lång tid varit byggt på plundring av andras resurser och tillgångar, både i vår närhet och i fjärran.

I ARARAT-utställningen gjorde vi några slutledningar; dels att vi måste föra en oförsönlig kamp mot föroreningarna i miljön och i människorna på alla nivåer.

En kamp mot resursuttömningen.

En kamp och tagandet av ett ansvar, för att alla skulle omfattas av en *"ekosofisk grundsyn"*.

Vilket i sin tur skulle innebära att vi såg på oss själva och det vi producerade eller konsumerade som en del av en helhet.

Vi ville få alla att inse att all vår produktion är som en del av vår ämnesomsättning med naturen, och att vi *"alla"* oavsett ålder och utbildning måste inse vad detta kräver av oss.

Jordhushållet:

Vi måste ständigt skaffa oss nya kunskaper om våra förutsättningar att leva här på jorden. *"Ekologin är läran om jordhushållet"*. Ekologin är ett tvärvetenskapligt studium av organismernas livsförhållanden under en ensidig påverkan och i ett ömsesidigt beroendeskap med omgivningen, med såväl organiska som oorganiska företeelser.

Vi hade i utställningen byggt en ekologisk modell, en jättelik illus-

tration man kunde gå runt i som beskrev de grundläggande sammanhangen i naturen. Vi lät den ena halvan av salen bli odlingens, hushållens och beklädnadens kretslopp och den andra halvan industrins och materialhanteringens kretslopp. Med de olika energiflödena ville vi visa hur anpassade redskap och metoder kunde samverka för att framställas och konsumeras till de produkter vi verkligen behöver. Dessa två kretsloppssystem kompletterade och betingade varandra.

Vi gjorde enkla scenarion som beskrev, till exempel odlingens kretslopp och tänkte oss; att om vi odlar morötter, så vet alla att när vi tagit upp moroten och klippt av bladen, så ska vi inte kasta eller gömma undan bladen utan att den måste ta vägen någonstans och allra helst dit den kom ifrån – tillbaka i naturen som biomaterial.

Vi ville visa hur vi måste följa den princip som gäller ute i naturen: *"organiska material återförs till jorden, med mikroorganismernas, bakteriernas och djurens hjälp"*. På så sätt gör vi att avfallet blir tillgängligt andra växtgenerationer, livsformer och att jorden inte utarmas.

Vi visade på fördelarna med kompostering, en jordkomposthög där dessa förutsättningar för nedbrytning fanns. Ur komposten visade vi sedan hur humusmaterial kunde

bli en resurs som kunde återföras till jordbruket. Sen kunde vi äta upp moroten med gott samvete.

Eller också förvarade vi den. I ett förråd, lager eller skafferi – till tider eller situationer, då man inte kan plocka morötter direkt ur backen. Vi kunde konservera morötterna. Till exempel genom mjölksyrejäsning, där vi utnyttjar de bakterier som redan finns i luften och som verkar konserverande, om man tar bort syretillförseln, och blir ypperligt välgörande för kroppen och hälsan.

Eller vi kunde förvara morötterna som naturen själv förvarade dem till nästa växtsäsong; mörkt och svalt, i en jordkällare. (Ja, det är jag, med det långa håret, som håller en guidad tur i utställningen. Jag höll över 200 visningar för en mängd olika grupper. Det var mycket lärorikt.)

Energisnåla metoder:

Från "jordenväggen" kunde vi följa bruna linjer in i ett kök och se hur moroten kunde beredas, tillagas, konsumeras och sedan föl-

ja hur resterna ska in i kretsloppet.

Kretsloppet sluts

Vi kunde uppmärksamma toalettstolen, tronen, och följa hur dess gyllene flöde utmynnade, i det här fallet, i en metangasanläggning. I ett annat flöde kunde man följa vad som hände om man kastade allt annat organiskt nedbrytbart biologiskt material som lökskal och potatisskal genom sopnedkastet – och detta fördes till en biogasanläggning.

Där kunde sedan en jäsningsprocess ske vid rätt temperatur och en gas bildas. Denna metangas filtrerades och leddes slutligen som en gas, till en gasklocka. Från gasklockan kunde vi sedan åter föra in den i köket igen och koka nya morötter. Eller helt enkelt använda oss av gasen som drivbränsle eller för uppvärmning.

Vi menade inte att besökarna skulle tro att varje familj måste ha en metangasanläggning i garderoben för att kunna få livet att fungera. Det var orealistiskt. Inte för att

man inte kulle ha annat att göra än att sitta på toaletten hela natten för att kunna koka te på morgonen utan för att det var feltänkt.

Vi ville visa på principer och möjligheter. Därför beskrev vi olika former för kollektiv källsortering där avfallet delades upp i olika fraktioner. På så sätt skulle dessa delar kunna insamlas med hjälp av olika retursystem.

De större mängderna skulle göra resursåtervinningen ekonomiskt hållbar.

Vi visade hur det skulle se ut i större sammanhang, i stadsdelar i städer. Men inte i alltför stora enheter – en för Svealand, en för Götaland, och kanske en för Norrland. Detta skulle, med all säkerhet, komma att kräva mer energi att transportera än vad man kunde utvinna ur jäsningen. Även de teknokratiska och byråkratiska sidorna vid konstruktion, planering, distribuering och fördelning av metangasen i för stora anläggningar skulle göra detta till ett oeko-

nomiskt alternativ. Men i mindre enheter, menade vi, skulle det fungera alldeles utmärkt. Vi visade att runt om i världen fanns redan städer där man tog tillvara köksavfall, organiskt avfall och utvann metanogas. Där fick de både ett bränsle som inte förorenades som vid förbränningen och ett slam, ett organiskt avfall, som efter det att det rötats en gång till blivit utmärkt som gödsel i jordbruk och skogsmark.

Rötningssvåtskorna pumpades över i transportfordon och fördes ut igen till jordbruket, det var ett sätt på vilket vi beskrev hur ett kretslopp kunde se ut.

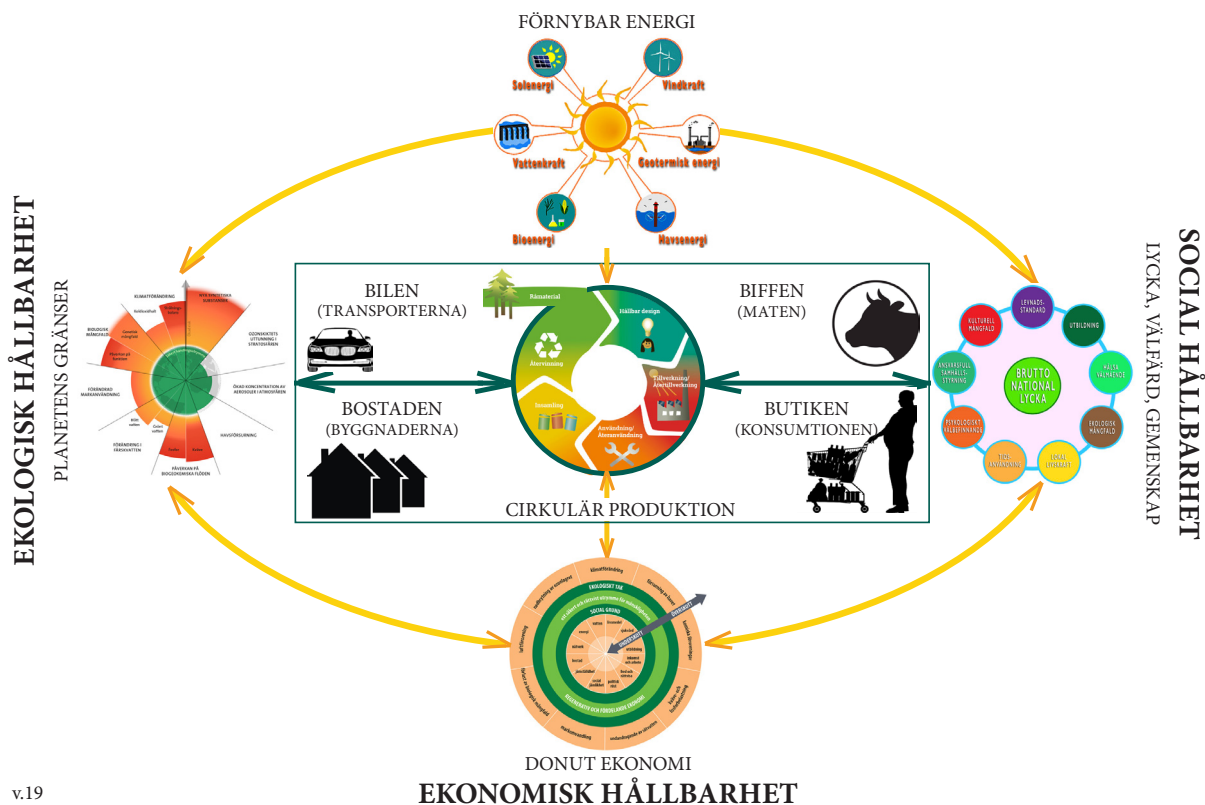
Vid en mängd olika verksamheter där människan är delaktig är detta inte bara möjligt utan även en nödvändighet för hennes överlevnad.

Vi visade på hur olika metaller måste separeras och hur produkterna måste redan i sin sammansättning vara så beskaffade att de olika materialtyperna som ingick i produkten kunde separeras och återgå i kretslopp-

ARARAT²

Flödesschema: 30 maj 2024 – Varis Bokalders / Jan Öqvist

KLIMATANPASSNING AV SAMHÄLLET

pen med ett minimum av resurser.

Återbruksanvisning:

Människans inre ämnesomsättning och den yttre naturen hänger samman. Vi vet att de flesta varor vi för in i hushållet idag kommer hem i förpackningar. Glas, plåt, papper, textilier, plast; de utgör alla emballage kring varorna. Vi vet också att dessa inte förbrukas till skillnad från varorna utan slängs.

Konsumenterna måste därför kräva en "återbruksbeskrivning", i typ VDN (varudeklarationen), som förtäljer vart produkten skall ta vägen efter användandet, och vem som har ansvaret för produkten. Finns det ingen återbruksbeskrivning får man räkna med att materialet blir förorening någonstans i miljön.

Materialet från alla varor måste naturligtvis återgå i kretsloppssystemet, så att det kan återanvändas, direkt eller indirekt. Det skall i första hand gå tillbaka till industrin eller det företag som hade ansvaret för tillverkningen, alternativt till specialutvecklade återvinningscentraler.

Materialet skall därefter kunna ingå i en ny tillverkningsprocess av produkter som är socialt meningsfulla eller kan göras tillgängliga för andra företags bearbetningsprocesser som i sin tur är ekologiskt förvarbara, en industri som har tagit inte bara socialt utan också ett ekologiskt ansvar.

De varor som kommer att produceras ska vara till gagn och nytta för hela samhället utan att belasta miljön.

Vi beskrev att även arbetssituationen måste

upplevas som socialt meningsfull. Arbetet skulle inkludera möjligheter till personlig utveckling i samspel med de omgivande energiresurserna. Det blir det inte om man sitter och löder en komponent någonstans, eller om man har arbetsmoment som är kroppsligt eller psykiskt nedbrytande.

Den enskilde eller i gruppen skulle kunna uppleva sig som ansvarsfulla tillverkare och användare av produkter. Det skulle i grunden avgöra meningsfullheten med själva arbetet. Annars skulle arbetaren bli skild från arbetet och produkten och inte känna dess långsiktiga ansvar och roll. Finns inte dessa förutsättningar riskerar arbetaren att utveckla ett främlingskap med såväl arbetet, produktionen och miljön.

Ett arbete måste vara ekonomiskt, inte i pengar mätt – det är inga bestämda värden – utan i mera betydande sammanhang: mätt i ekologiskt perspektiv.

Det – menade vi på fullaste allvar – får inte läcka ut någon skit från fabriker, som förstör förutsättningarna för människor att leva där, eller försämrar möjligheterna för framtida generationer att leva där. Detta skulle inte bara vara i närheten av fabriken utan även globalt sett.

Vi menade att ingen industri som läcker ut

föroreningar i luften, marken såväl som i människor har något självberättigande. Vi har ingen svensk luft, som vi kan göra vad vi vill med. Ingenting försvinner.

Det tar tre veckor för röken att blåsa runt jordklotet på våra breddgrader, så vi måste också kräva att produktionen uppfyller biosfäriska hänsyn och perspektiv. När vi ställt om produktions- och konsumtionsförutsättningarna i detta långsiktiga och breda sammanhang har vi närmast oss grundkraven för all ansvarsfull produktion. Produkterna måste helt enkelt vara socialt meningsfulla, i ekonomiska och ekologiska anpassade till ett biosfäriskt perspektiv för att överhuvudtaget få produceras.

Efter ett besök på utställningen skulle man med mod och inspiration kunna analysera och utvärdera sitt hem och hitta lösningar i vardagen på hur en omställning kunde se ut för egen del! *"Alla kan inte göra allt, men vi kan alla göra något!"*

Därefter kan vi komma med vilka önsningar vi vill. Summan av vår konsumtion är det som brukar kallas vårt välstånd. Det blev vår levnadsstandard, vår så kallade välfärd och denna måste ställas mot det ekologiska fotavtryck som vår livsstil lämnar efter sig. Vi måste dock göra en analys av

målsättningen för vår behovstillfredsställelse; *"vad är det vi egentligen behöver, hur mycket är lagom, när blir vi mer tärande än närande? Vilka normer och värderingar ska vi använda när vi beskriver vår målsättning?"*

Publiken, besökarna hade möjlighet att reflektera över detta och kunde på offentliga platser i utställningen framföra sina idéer och tankar.

Lever vi bara för att nå specifika lustförmimmelser, uppleva lyckokänslor? Vi menade att detta inte räcker.

Vi måste utvidga frågeställningen.

Vem ger mitt liv och dess levnadsmönster mest lustförmimmelser, alltså minst smärta? Mig? Min familj? Oss svenskar? För U-land eller i-land? Mest för alla? För vår generation? På lång sikt? Är den en ögonblicklig lustupplevelse?

Dessa var några av de frågor besökarna fick med sig när de gick hem.

Jag gjorde över tvåhundra guidade visningar av utställningen för; skolklasser, arkitekter, politiker och allmänheten. Kanske har jag lämnat några avtryck i några. Bara tanken lindrar ibland.

När jag var som mest involverad i framtagandet av denna utställning ställde jag mig varje dag frågan: *"gör jag detta svåröverskådliga arbete för att minska min ångest eller för att jag upplever det som en lycka att kunna förutskicka positiva förändringar som skulle komma många till del?"*

Alla vill vara lyckliga så länge det håller. Medan tid

är: få vara glada så länge man lever; med det man har — utan att det går åt helvete. Jag upplevde tiden som oerhört meningsfull även om det har tagit lång tid för att få dessa tankar att sjunka in i medvetandet och bli en del av min och politikerns och näringslivets agenda.

Vi sökte inte perfektionen. Det var i det långsiktiga perspektivet vi måste se vårt uppdrag och målsättning. Det har, nu när jag ser helheten i *"backspegeln"* tagit alldeles för lång tid att nå fram till denna verklighet och att bli tagen på allvar; men vi gjorde vad vi kunde då.

Vår utgångspunkt var att alla vill något bättre när de väl förstår allvaret; något förnuftigare. *"Homo sapiens"* – *den förnuftiga eller visa människan* – var ju vi alla. Den varelse som här på jorden söker och kan förverkliga sin livsstilsperfektion på ett sådant sätt att denna inte drabbar nuets och framtidens varelsers livsförutsättningar utan att hon på fullaste allvar har förstått sin obrytbara relation till *"medmänniskor, medväxter, meddjur och medting"* och agerar därefter.

Vår vision var att skapa ett upplevelse-landskap med en långtidshorisont där besökarna kunde vandra mellan olika energiflöden och tekniker i samverkan. Alla de idéer och visioner vi presenterade har inte förverkligats men många har kommit att bli praxis. Allting har sin början och inte nödvändigt sitt slut, det som började med Hasse Nordenströms skiss på hur ett samhälle kunde vara uppbyggt och samverkan

med de omgivande förnyelsebara energiflödena stannade inte där som en skiss. Vi förverkligade den.

Varis Bokalders och jag har fortfarande engagemang för dessa frågor och denna utmaning.

Vi fick frågan av Moderna Muséet om vi kunde återskapa något liknande som en del av ett 50-årsjubileum för ARARAT-utställningen? Ett sådant tillfälle tackar man inte nej till om hälsa och förutsättningar finns för ett dylikt evenemang. Idag vet vi mycket mer om hur ett sådant samverkande samhällsbygge måste se ut. Därför kommer du få se Hasses skiss och sedan Varis och min uppställning av hur det kommer att se ut med dagens kunskap och resursanvändning.

Det är varje generations skyldighet att lämna jorden i åtminstone samma skick och bördighet som de en gång fann den i. Därefter kan vi komma med vilka önskningar vi vill så de inte underminerar de kommande släktleden från att leva på den standard vi själva ville leva.

Vi måste vidga frågeperspektivet till att inkludera allt fler i analys. För vem ger det

mest lustförmåelse alltså minst smärta? För mig? Min familj? För oss svenskar? För andra ... för de levande i ett utvecklingsland eller bara för oss i ett högteknologiskt industriland? Mest för alla ... men hur? För min generation i huvudsak? På för hur lång sikt? Eller är livet endast en jakt på ögonblickliga lustupplevelser?

Man måste ha svar på frågor som dessa när man bedömer sin egen livssituation och sin målsättning med det egna livet. Vi har alla våra drömmar, men måste de ske på andra människor och naturens bekostnad?

För hur ska vi annars förstå vår gen globala roll och vad den medför på jorden.

Vi måste alla ha den långsiktiga målsättningen att bevara rymdoasen, Jorden på hur lång sikt som helst.

Våra nuvarande sociala och kulturella företeelser är hierarkiskt förbundna och kopplade till myten om ohejdbar tillväxt genom industrialisering inom det kapitalistiska produktionssättet. Därför måste den politiska innebörden i detta klargöras och utmanas, redan tidigt i våra liv. Skola, utbildning, forskning och samhällsfunktioner måste i sin praktik visa förståelse för detta långsiktiga åtagande.

Det har blivit allt tydligare att vi måste bryta ner barriärerna mellan tankearbete – de abstrakta teorierna och förverkligandet – den konkreta handlingen. Vi måste bygga ett samhälle i balans med omvärlden som återerövrar värdet av vårt arbete. Detta kommer att återge skapandet med lust och motivation och i förlängningen ge livet ett långsiktigt och meningsfullt innehåll. Detta var och är fortsatt min ... vår vision!

Vetenskapsmän, forskare, produktutvecklare och konstnärer och andra gestaltare av samtiden kommer att vilja samverka på den punkten där de olika disciplinerna är till för att underlätta människors liv. Detta kommer bland utövarna att skapa ett inre djup och mening med det egna livet och stärka motivationen att fortsätta. Ytterligheterna – att underlätta – och – att underhålla – kommer att bli livsbefrämjande.

I den nya tidsåldern som vi såg framför oss kommer konst i vetenskapliga sammanhang kunna skapa förståelse och engagemang för den nya produktiviteten som vill förbättra allas vår framtid på ett underhållande sätt (kanske inte all konst).

Utställningen var en stor framgång. Det

tog oss tre år att få den på plats i Moderna Museet och en miniversion för Biennalen i Venedig. I Stockholm besökte över 250 000 utställningen.

Det finns mycket mer att säga om denna epokgörande utställning och dess uppföljare.

Jag skriver nog ett avsnitt om när jag blev inbjuden till USA för att berätta om den på en TED-konferens.

